

Základy archeologie

5. Archeologická kultura, její definice a současné pojetí.

Různé významy termínu „kultura“

- **Kultura** – jedna ze základních společenských kategorií, s níž operuje archeologie, antropologie aj. humanitní vědy
 - obecně: souhrn hmotných a duchovních hodnot vytvořených člověkem v procesu vývoje (tj. civilizace)
 - zúženě: výsledky fyzické a duševní činnosti: vzdělání, zvyky, normy chování, kultura bydlení, odívání, zábava aj.
- 1. **Archeologie** – tradiční označení pro soubor hmotných pramenů podle:
 - a) naleziště (např. knovízská kultura)
 - b) výzdoby nebo tvaru nádob (kultura lineární keramiky, kultura zvoncovitých pohárů)
 - c) dominantního znaku (v pohřbívání, mohylová kultura)
- 2. **Antropologie** – fyzická: zkoumá kosterné pozůstatky člověka z hlediska původu a vývoje (antropogeneze)
 - kulturní: zabývá se vývojem, strukturou a fungováním různých kultur v čase a prostoru
- 3. Projevy lidského jednání fixované normami, které jsou ve společnosti předávány.
- 4. Označení pěstované plodiny v původním etymologickém významu (příklad: kultura vína, lesní kultura).
- 5. Biologický materiál pěstovaný pro výzkumné účely (buňky aj.).

Kultura

(z lat: colere – „pěstovat“)

- **Pojem** – ve starověkém Římě spojován s obděláváním zemědělské půdy (agri cultura)
- **Marcus Tullius Cicero** – termín poprvé použil v Tuskulských hovorech (45 př. n. l.) ve filosofickém (106 – 43 př. n. l.)
 - významu kultury ducha („cultura animi autem philosophia est“)
 - kulturu ztotožnil s lidskou vzdělaností
 - pěstováním filozofie se rozvíjely intelektuální schopnosti člověka
- **Kultura** – poskytovala jedinci vyšší formu individuální i sociální identity
 - lidské aktivity směřující kultivaci člověka z hlediska ducha (cultura animi) a přírody (agri cultura).

- **Středověk** – zdokonalování lidských schopností
 - náboženský obsah: šlo spíše o uctívání boha (cultus deorum)
- **Raný novověk** – renesance a humanismus: tvořivé schopnosti přispívající ke zdokonalování člověka prostřednictvím vzdělání
(obnova či znovuzrození antické kultury)
 - osvícenství: člověk chápán jako aktivní tvůrce kultury, jejímž prostřednictvím přetváří sebe a přírodu (počátky vědeckého poznání)
- **Johann Gottfried von Herder** – kulturu považoval za všeobecný atribut sociálního soužití všech národů světa
(1744 – 1803) jako univerzální fenomén
 - v dějinách kultury přisuzoval rozhodující úlohu kulturní tradici

- **2 základní přístupy: filozofický a antropologický**
- **1. Filozofický** – má hodnotící význam
 - němečtí klasičtí filozofové: souhrn pozitivních hodnot

Immanuel Kant (1724–1804): mravní zákon

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831): vývoj ducha (subjektivní (osobní) – objektivní (psychika) – absolutní)
projevem absolutního ducha je umění, náboženství a filosofie

Wilhelm Dilthey (1833–1911): kultura ovlivňuje společenský život (jazyk, věda, umění)

20. stol.: filozofické směry s různými koncepcemi kultury: fenomenologie
existencialismus
filozofická antropologie
pragmatismus
realismus

- **2. Antropologický, archeologický, sociologický přístup** – nemá hodnotící význam

Antropologické hledisko – všechny produkty lidské činnosti, kterými se člověk adaptoval na vnější prostředí

Archeologické hledisko – artefakty reprezentují příslušné aktivity realizované v určitém čase a na určitém místě

Gustav Friedrich Klemm (1802–1867) – historik, etnolog, archeolog
– skrze kulturu studoval obyčeje a zvyky různých společností

Jacob Christoph Burckhardt (1818–1897) – švýcarský historik, průkopník kulturních dějin (italská renesance)
– kulturu chápal jako ducha epochy

Edward Burnett Tylor (1832–1917) – britský antropolog
– **1871: archeologickou kulturu** definoval jako systém všeho, co si člověk osvojuje jako člen určité společnosti
(jazyk, vědění, náboženství, umění, právo)

Christian Thomsen (1788–1865) – vedoucí prehistorických sbírek Národního muzea v Kodani
– 1819: periodizace pravěku: doba kamenná, bronzová a železná

Oskar Montelius (1843–1921) – 1880: opracoval typologickou metodu, v níž propojil archeologické nálezy do jednoho chronologického systému

- **Typologická metoda** – koncepce archeologické kultury: artefakty se vyvíjí v čase a prostoru
 - morfologické a technologické změny hmotných památek, které se vyvíjely od jednodušších ke složitějším, od méně účelných k dokonalejším
 - **typologické řady**: klasifikace předmětů na základě stratigrafie
 - **uzavřené nálezové celky**: soubory předmětů, které byly uloženy do země ve stejném čase (výbava hrobu, depoty)

Eduard Meyer (1855–1930) – poprvé v historických vědách psal o egyptské, řecké, trójské, mykénské a antické kultuře

- **Antropologický difuzionismus:** otázka kulturních změn

- původ kulturních inovací a hledal v jejich šíření
- veškeré změny v materiální kultuře vysvětloval působením cizích vlivů („ex oriente lux“)

Friedrich Ratzel (1844–1901) – artefakty mají původ v jedné oblasti, kterou je nutno identifikovat

Franz Boas (1858–1942) – kodifikoval doktríny:

- a) kulturního relativismu: stupeň vývoje kultur nelze mechanicky srovnávat kvůli symbolické váze a prestiži, která určuje, jestli bude kultura přijata a šířena
- b) historického partikularismu: každá kultura je výsledkem unikátního vývoje v určitém čase a prostoru

Archeologická kultura

- **Antropologické hledisko:**
 - neomezuje se pouze na hodnoty, které kultivují a humanizují člověka, ale zahrnuje všechny produkty lidské činnosti, jejichž prostřednictvím se člověk adaptoval na vnější prostředí
 - kultura vystupuje jako specifický lidský adaptační nástroj přetváření světa člověkem
- **Archeologické hledisko:**
 - chápe kulturu jako pravidelně se opakující soustavu artefaktů, které reprezentují určitou skupinu aktivit, realizovaných v určitém čase a na určitém místě.
- **20. léta 20. stol.** – v archeologickém smyslu byla idea kultury pevně definována:
 - Gustavem Kossinou (1858–1931)**
 - Gordonem Childem (1892-1957)**

Gordon Childe (1893–1957):

- **1925:** koncepci archeologické kultury představil v práci: „Počátek evropské civilizace“, do níž převzal:
 - a) **Kossinovu sídelní koncepci** – prostorově a časově vymezené skupiny artefaktů po prehistorických populacích spojil s určitou populací (odmítl rasistické názory)
 - b) **Monteliovu difuzionistickou koncepci** – východní původ většiny kulturních inovací
- **archeologické kultury** vymezoval na základě specifického okruhu artefaktů:

...“nacházíme určité typy pozůstatků – nádoby, náčiní, ornamenty, pohřební ritus a formy obydlí – konstantně se společně opakující. Takový komplex propojených rysů nazýváme „kulturní skupinou“ nebo „kulturou“. Předpokládáme, že takový komplex je hmotné (hmatatelné) vyjádření toho, čemu dnes říkáme „lidé“.

„Kultura je formou sociálního dědictví, které odpovídá skupinově sdílené tradici, institucím a způsobu života. Taková skupina může být odůvodněně považována za plně lidskou“...

- **Antropologie** – po druhé světové válce na definici kultury rezignovala
- **Archeologie** – **kontinentální**: šla cestou kulturní historie
 - **americká**: ovlivněna kulturní antropologií

Glyn Daniel (1914–1986):

- 1950: definoval rozdíl mezi antropologickým a archeologickým pojetím:

....“V **antropologii** je toho výrazu (kultury) používáno pro celkovou sumu lidských potřeb, morálky, myšlenek a duchovního dědictví nebo pro konkrétní seskupování takových tradic; v **archeologii** se slovo kultura používá pro soubory artefaktů, o nichž se předpokládá, že jsou materiální manifestací určitého seskupení kulturních tradic“...

Walter Taylor (1913–1997):

- 1948: odmítl ztotožnění kultury archeologické a antropologické, protože kultura je nemateriální (duchovní) povahy

Nová archeologie

- **60. l. 20. stol.** – vznikla v USA a ovlivnila archeologii vírou v neomezené možnosti vědy
 - přesvědčení, že bude vyvinuta dokonalá metoda terénního výzkumu
- **1962** – **Lewis Binford**: americký archeolog; definoval tzv. procesuální archeologii
 - archeologii identifikoval s antropologií prosazoval
 - kladl důraz na využívání přírodovědných metod
 - hledal zákonitosti a pravidla vývoje (nezájem o události)
 - proti kulturně historickému přístupu (místo analogií hledání vztahů)
 1. – změny materiální kultury odráží populační výměnu, expanzi, migraci, výboje
 - homogenita je výsledkem kontaktů a vzájemného působení
 - diskontinuita poukazuje na sociální a geografickou vzdálenost
 - funkční kontext artefaktů a jejich kulturní variabilita vychází z řady příčin:
(např. proměny keramických typů nádob mohou spočívat ve funkci nádob nebo způsobu vaření)
 2. – archeologické kultury jsou časově a prostorově ukotveny
 - každá kultura je jen kvantitativním poměrem dochovaných kulturních prvků
 - odmítl ztotožnění archeologické kultury s konkrétní etnickou identitou

- **70. léta – Colin Renfrew:**

- prosazoval nové přístupy v archeologické bádání
- kladl důraz na studium obecných kulturních procesů a odhalování obecných zákonitostí lidského chování v interakci s přírodním prostředím (poznání funkce artefaktů)
- nezpochybňoval koncepci archeologických kultur:

...“ Prvním a předběžným úkolem archeologického studia musí být určení kultury ve smyslu ukotvení v čase a prostoru. Pouze pokud jsou kultury identifikovány, definovány a popsány, existuje naděje, že při jejich podrobném rozboru budeme schopni porozumět, proč nabyly právě takové podoby“

- **David Clark:**

- 1976: prosazoval analytické postupy: statistické metody
- odmítl Childeovo vymezení archeologické kultury pouze na základě určitého okruhu artefaktů
- kulturu jako takovou neodmítal

Postprocesuální archeologie

- **80. až 90. l.** – vznikla ve VB jako směr ovlivněný západoevropskou postmoderní filozofií postavený proti principům vědecké objektivity
 - dějiny definuje jako proces, který není řízen univerzálními zákonitostmi, a proto je nahodilý (subjektivní)
 - historické zkoumání chápe jako aktuální politický proces, v němž nejde o poznání minulosti, ale o možnost změnit současnost
- **2 směry:** a) **Ian Hodder** (Cambridge) – kritik Binforda
 - zakladatel symbolické a strukturální (kontextuální) archeologie
 - uznával vliv iracionálních momentů v životě společnosti
 - zabývá se symbolickou a ideovou podstatou artefaktů

b) **Michael Shanks** a **Christopher Tilley**, žáci Hoddera – zakladatel kritické či radikální archeologie

Kognitivní archeologie

- **Kognitivní vědy** – zabývají se lidským myšlením (psychologie, filosofie, lingvistika)
 - využívají vlastní metody a postupy (tzv. disciplinární matici)
 - integrují přístupy ostatních věd (využívají je komplexně)
- **90. léta** – v pozůstatcích lidské činnosti se snaží odhalit tajemství myšlenkových pochodů pradávného člověka
 - lidské myšlení chápe jako geneticky vypěstované a generacemi zakódované myšlenkové modely

C. L. Redman – americký antropolog, rozbor těchto směrů

D. K. Charles, J. Bintliff – výzva k toleranci různých paradigmat

- **D. Austin** – na příkladu výzkumu anglické středověké vesnice Warham Percy doložil, že je mylné dokládat písemné prameny archeologickými zjištěními
 - vykopané půdorysy nelze přiřazovat písemně doloženým sociálním vrstvám rolníků, protože na velikost domů působily i jiné faktory

- **Dnes** – interpretační základna archeologická kultury se rozšířila
- **Colin Renfrew a Paul Bahn – 1994:** The Archeology, Theories, Method and Practice, London.
 - příručka anglosaské archeologie
 - archeologickou kulturu definuje jako:

...“stabilně se opakující seskupení artefaktů, u nichž se předpokládá, že představují behaviorální aktivity (chování lidí ve společnosti) uskutečňované v určitém prostoru a čase“....

- **Jim Grant, Sam Gorin, Neil Fleming – 2002:** The Archeology Coursebook. An introduction to study skills, topics and methods. London and New York.
 - v příručce se definice archeologické kultury nevyskytuje:

...“skupiny vzájemně současných artefaktů, které se obvykle nacházejí společně, vypovídají o chronologické následnosti kultur“...

Practice and history in archaeology

An emerging paradigm

Timothy R. Pauketat
University of Illinois

Abstract

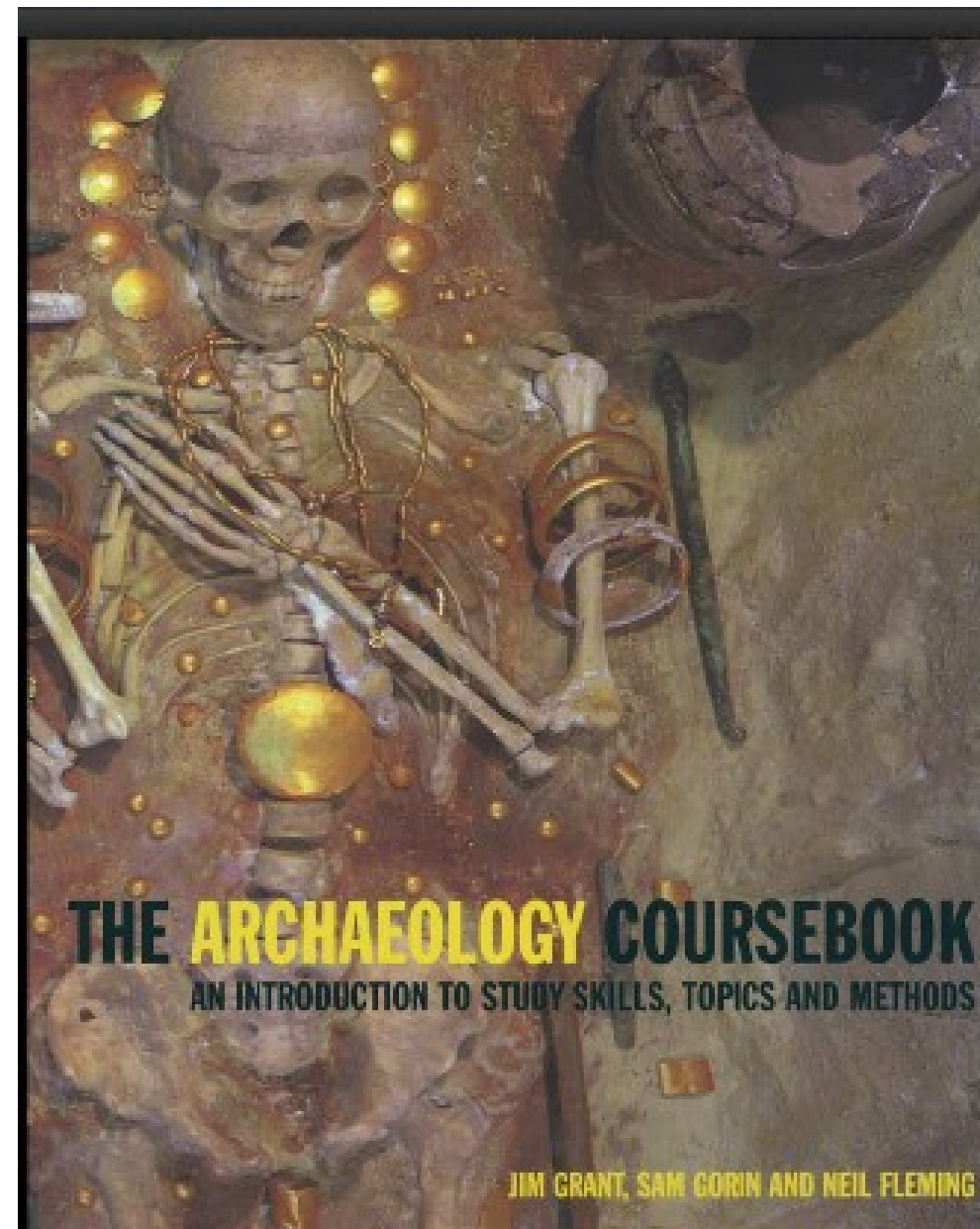
A new paradigm is emerging in archaeology herein dubbed 'historical processualism'. A review of three contemporary approaches to the study of the past – neo-Darwinism, cognitive-processualism, and agency theory – suggests that the standard notions of 'behavior' and 'evolution' are being replaced in archaeological explanations by 'practice' and 'history'. Behavioral analogies, commonly used to construct inferences about 'why' cultures changed, are problematic. In their place, archaeologists should substitute the study of cultural practices – what people did and how they negotiated their views of others and of their own pasts – as these were and are the actual processes of cultural change. The emphasis on practice entails the elevation of historical explanations, in the process altering the questions that archaeologists ask and the data that they must gather to address those questions. The importance of this paradigmatic shift is exemplified by contrasting contemporary explanations of Mississippian pottery and political change in the pre-Columbian American midcontinent.

Key Words

agency • archaeology • Cahokia • history • Mississippian pottery

In archaeology today, history is a growing concern of more than just historical archaeologists. This concern may seem practical enough, as archaeology deals with long stretches of time. However, the archaeological study of the processes of history has been, well, a long time in coming. It is not that repeated calls to bridge history, ethnohistory, and archaeology have not been made; they have (e.g. Kohl, 1984; Trigger, 1982, 1984, 1989). Rather, there has been a reticence to abandon a commitment to science and ultimate causality for the less positivistic and proximate explanations of history. This is understandable, as many of today's practicing archaeologists were trained during a time when history was disdained as the antithesis of science, that stuff-left-over-after-explanation (e.g. Bamforth and Spaulding, 1982; Binford, 1983).

Nonetheless, today, American archaeologists, having once turned their backs on

- **Definice archeologických kultur v ČR:**

J. Böhm (1941), J. Filip (1948), J. Neústupný (1960), J. Hrala (1976), J. Pleiner (1978), M. Buchvaldek (1985), V. Podborský (1997), E. Neústupný (2007)

V. Podborský:

....“Termín archeologická kultura označuje uzavřený soubor památek reprezentujících určitou konkrétní pravěkou pospolitost v prostoru a čase. Tato pospolitost se souborem svých podstatných znaků odlišuje od jiných pospolitostí (kultur). Archeologickou kulturu nelze apriori považovat za etnickou, ani hospodářskou či společensko-organizační jednotku (např. kmen), i když jimi v určitých případech může být. K podstatným znakům archeologické kultury patří pravidelné soubory všudypřítomné keramiky (hliněných vypálených nádob aj. předmětů), kamenných, kovových aj. artefaktů, pohřební ritus, typ sídlišť a obydlí, apod. Archeologická kultura má své relativně stálé hranice a vymezenou dobu trvání“...

E. Neústupný:

- ...“Vyjadřování (exprese) obvyklostí je základem formální kontinuity lidské kultury v určitém období na určitém území, tedy toho, co se v archeologii obvykle označuje jako archeologická kultura, která je tou částí lidského světa, v němž žije jednolitá komunita, stejná tak je vlastní i jiným komunitám, nejobvykleji těm, které žijí v bezprostředním okolí. Komunity, které spojuje jedna archeologická kultura, mají nejčastěji arbitrární symbolické systémy, které jsou buď stejné, nebo se rozsáhle překrývají. Je pravděpodobné, že archeologická kultura sdílela také takový významný znakový systém, jakým je přirozený jazyk (případně skupina příbuzných jazyků). Není to ale bezpodmínečně nutné“...

- **Teorie kulturních změn** – v archeologii sleduje tři procesy: objev, difuze a migrace
- **Objev** – znamená novou inovaci nebo aplikaci starších poznatků a jejich přeměnu v artefakty
např.: vypalování hlíny známé od paleolitu bylo využito až v neolitu
- **Difuze** – rozšíření nových myšlenek (předmětů) na velké vzdálenosti prostřednictvím různých způsobů
např.: lovecké či bojové výpravy, migrace lidí
akulturace – přijímání cizích kulturních prvků kontaktem
- **Migrace** – fyzická změna nebo rozšíření teritoria
19. stol.: za hlavní hybnou sílu vývoje pokládány lovecké migrace
pol. 20. stol.: kontinuita a průběžný vývoj na místě
21. stol.: molekulární genetika – porovnání DNA současné a minulé populace
analýza izotopů – zjištění, zda jedinec (populace) trvale žil v daném prostředí
 - kulturní změny vysvětlitelné migrací: osídlování Evropy člověkem: 1 000 000 – 750 000 let př. n. l.
šíření moderního člověka: 40 000 – 30 000 let př. n. l.
přesun gravettských populací k východu: 22 000 let př. n. l.
kolonizace magdalénských lovců: 17 000 let př. n. l.
příchod prvních zemědělců: 7 500 let př. n. l.

- **Subsistenční strategie** – adaptivní způsoby vyrovnávání se kolísavou nabídkou potravinových zdrojů
 - požadavek zabezpečení základních životních potřeb: přežití, rentabilita a udržitelnost
- **tzv. subsistenční ekonomické strategie** – trvalá potravinová jistota: vhodné přírodní podmínky a společenská organizace
 - minimalizace rizika potravinového nedostatku: zemědělství, chov
- **Princip** – stabilizace spotřeby členů komunity pod určitou hranicí danou nejnižší nabídkou potravinových zdrojů, kterou lze v dlouhodobém průměru očekávat: obvykle zkušenost z nejhorších let
- **Exploratorní formalizované metody** – vektorové syntézy: studium proměn osídlení ve zkoumaném regionu změny ve skladbě artefaktů, ekosystému

- **Teorie sídelních areálů** – artefakty a archeologické struktury v prostoru jsou interakcí vztahů mezi společností a přírodou, lidskými komunitami a jedinci
- **Sídelní strategie** – predikce lokalizace lidských sídlišť z hlediska vhodných podmínek: ekologické, ekonomické, demografické a sociální faktory
- **Analýza** – dokládá závislost osídlení na změnách přírodního prostředí, dostupnosti potravinových a surovinových zdrojů, technologické úrovni a jejího využití nebo na organizační struktuře společnosti
- **Aplikace na úrovni** – jednotlivé struktury (stavby – sídelního objektu)
 - sídelního areálu, lokality, krajiny
 - lidské komunity

Událostní paradigma v současné archeologii

- **Návrat k archeologickým událostem:**
 - skrze artefakty (adaptační i komunikační funkce), které jsou studovány v kontextu s nimi spojených událostí
- Událostní paradigma vychází z následujících tezí:

1. Lidský svět (kultura):

- a) má 3 strukturálně propojené podsvěty: artefaktový – institutový (sociální) – ideový (duchovní)
 - artefaktový – je nejstarší a zbývající generuje (komplexita artefaktů)
 - sociální – vytváří vztahy při utváření artefaktového podsvěta
- b) je adaptivní i komunikativní – studuje jak minulé, tak současné adaptace
- c) odmítá pouhý popis minulých událostí
- d) minulost má aspekt událostní i strukturální:
 - událostní hledisko – stvoření nebo zánik artefaktu
 - strukturální hledisko – soubor pravidel při zhotovení artefaktu (artefaktový algoritmus)